

Vefeyat Obituary

İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)

Fuat Sezgin 24 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'te doğdu. Babası âlimdi. İlkokulu Doğubayazıt'ta, ortaokul ve liseyi Erzurum'da okudu. Üniversite eğitimi için 1943 yılında İstanbul'a gitti. Sezgin, İstanbul'a ilk gittiğinde matematik okuyup mühendis olmak istediğini, fakat bir yakının yönlendirmesiyle Alman şarkiyatçı Hellmut Ritter'le tanışıp ondan çok etkilenerek ilgisini şarkiyata yönlendirdiğini ifade etmiştir. Bu itibarla İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Ritter'in öğrencisi oldu. Aynı yıl Nazi Almanyası'nın Bulgaristan'a kadar ilerlemesi sonucu teyakkuza geçen Türkiye'de üniversitelerin güvenlik sebebiyle kapatılması, onun için bir fırsata dönüştü. Hocasının tavsiyesi üzerine Arapça öğrenmeye yoğunlaşan Sezgin, altı ay boyunca olağanüstü bir özveri göstererek Arapça'ya aşinalık kazandı. Bireysel teşebbüsle sürdürdüğü Arapça öğrenimini, Muhammed et-Taberî'nin (ö. 310/923) tefsirini, Türkçe meallerle karşılaştırmalı okuyarak gerçekleştirdiğini bizzat söylemiştir.

Altı aylık aradan sonra güz döneminde Ritter'in verdiği seminerlere katılmaya başladı. Fuat Sezgin, Ritter'in ilk seminerde kendisine Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserini verdiğini ve bu eseri hemen okuyabilmesi sebebiyle Arapça'daki hâkimiyetine ve dile yatkınlığına şaşırdığını ve sevindiğini bildirir. Dil öğrenme istidadını kaybetmemesini ve sürekli yeni diller öğrenmesini de yine hocası tavsiye etmiştir. Sezgin, keskin ve zorlayıcı karakteri sebebiyle çok az sayıda öğrencisi olan Ritter'le yıllarca birebir çalışma imkânına sahip

oldu. Birlikte Süleymaniye ve Ayasofya kütüphanelerindeki yazma eserleri inceleyerek henüz kataloglanmamış ya da içeriği belli olmayan birçok eseri elden geçirdiler. Bu süreçte kaynak olarak kullanmak üzere İslâm medeniyetindeki bilgilerin hayatlarını ve çalışmalarını da ele alan Sezgin'in araştırmalarının temelinde, Ritter'in bir süre ders aldığı Carl Brockelmann'ın beş ciltlik *GAL: Geschichte der arabischen Litteratur* (Arapça Literatür Tarihi) adlı eseri bulunuyordu. Sezgin, Brockelmann'ın eserini inceledikçe kitaptaki eksiklikleri farketmeye başladı ve 1944 yılında bunları gidermek niyetiyle bir ek hazırlamaya karar verdi.

Fuat Sezgin, eğitiminin bir parçası olarak 1947 yılında *bedî* ilminin tekâmülü konusunda bir tez hazırladı. Sonraki yıl, Muhammed el-Behî'nin İslâm felsefesi alanındaki eserini *İslâmî Düşüncenin İlâhî Tarafı* adıyla Türkçeye tercüme etti. Ardından Hellmut Ritter'in danışmanlığında Ma'mer b. Müsen-nâ'nın *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı filoloji eksenli tefsiri üzerine bir doktora tez çalışması yaptı. Bu çalışma kapsamında kaynak taramasını yaparken meşhur muhaddis Buhârî'nin (ö. 256/870) *Mecâzü'l-Kur'ân*'dan birçok alıntı yaptığını farketti. Bu, literatürde kabul edildiğinin aksine Buhârî'nin hadis rivayetinin yalnızca sözlü kaynaklara dayanmadığını ve yazılı kaynakları da içerdiğini ortaya koyan özgün bir buluştu. Bu örneği temel alarak doktora tezini tamamlamasını müteakip Buhârî üzerine çalışmaya başladı. 1954 yılında Ankara Üniversitesi'nde, "Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar" başlıklı bir takdim tezi hazırlayarak doçent unvanı aldı. Fuat Sezgin'in bu tezde ileri sürdüğü iddialar, hadis külliyyatının ve geleneğinin yeniden incelenmesi gerektiğini göstermesi bakımından sonraki araştırmacılar için önemli bir çıkış noktası olmuştur.

Sezgin, doçentliğinden itibaren dikkatinin hemen tamamını, *Geschichte der arabischen Litteratur*'un geliştirilmesine vermiştir. Ne var ki eserdeki hataların ve eksiklerin çokluğu, yepyeni bir çalışmanın yapılmasının bu eseri tashih etmekten daha verimli olacağı kanaatini doğurdu. Ritter'in imkânsız bir uğraş olarak niteleyerek şerh koymasına rağmen Fuat Sezgin, ömrünü vakfedeceği yazma eser kataloglama projesini başlattı.

1960 yılında gerçekleşen darbe sonrasında iktidara gelen hükümet, üniversitelerde görevli 147 akademisyenin "zararlı profesör" sıfatıyla görevine son verilmesine karar verdiğinde, listede adı bulunan Fuat Sezgin'in kaderine, çalışmalarını yurt dışında sürdürmek düşmüştü. Her ne kadar gönülsüz olsa da daha yeni başladığı İslâm medeniyetindeki ilimler tarihinin tanıtımı projesini sürdürmek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri ya da Almanya'ya gitmek üzere arayışa girdi ve çeşitli kurumlardan davet aldı. Nihayetinde 1961 yılında misafir doçent olarak Frankfurt Üniversitesi'ne gitti. Burada kişisel çalışmalarının yanında eğitimini sürdüren Sezgin, doğa bilimleri tarihi

derslerini takip etmeye başladı. Fuat Sezgin'in bu yönelimi onun şarkiyattan bilim tarihine geçişindeki en somut adım olmuştu. Bu minvalde ikinci doçentlik tezini Câbir b. Hayyân üzerine hazırlayarak 1965 yılında "bilimler tarihi profesörü" unvanı aldı.

Fuat Sezgin'in İslâm medeniyetindeki ilmî birikimin tanıtımı ve ihyası adına sürdürdüğü proje, ilk meyvesini Almanya'da verdi. Elli yıllık bir çalışma sonunda on yedi ciltlik bir birikime dönüşecek olan *GAS: Geschichte des arabischen Schrifttums* (Arapça Eserler Tarihi) başlıklı devasa külliyyatın ilk cildi, 1967 yılında yayımlandı. 1978 yılına kadar altı cildi tamamlanan eser hem Batı'da hem de İslâm ülkelerinde Fuat Sezgin'in ve İslâm medeniyetindeki ilmî birikimin tanınmasına vesile oldu. Nitekim bu tarihte Fuat Sezgin'e Kral Faysal İslâmî İlimler ödülünün verilmesi bunun önemli bir işaretidir.

Fuat Sezgin, bireysel gayretleriyle sürdürdüğü çalışmaları derinleştikçe, ilimler tarihinin çok daha kapsamlı olarak ele alınması gerektiğine iyice kani olmuştu. İslâm medeniyetindeki özellikle doğa ve matematik bilimleri alanlarındaki bilgi birikiminin, geniş katılımlı ve sistematik araştırma projeleriyle gün yüzüne çıkarılabileceğini düşünüyordu. 1978'te kendisine verilen ödül sayesinde tanınmışlığını artıran Fuat Sezgin, bu popülerlikle gelen nüfuzunu İslâmî ilimler tarihine yönelik araştırmalar yapan bir enstitü kurmak için kullanmaya karar verdi. Bu doğrultuda öncelikle enstitüye süreklilik kazandıracak kaynağın kontrol edildiği bir vakıf kurmak için adımlar attı. Hem Avrupa'da hem de İslâm ülkelerinde temaslarda bulundu. Uzun uğraşlar sonunda 1981'de Küveyt Devleti'nin desteğiyle enstitünün sermayesini sağlayacak vakfı kurmayı başardı. İkinci bir zahmetli teşebbüsle 1982 yılında Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi bünyesinde Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften (Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü) adlı enstitüyü kurdu. Enstitünün amacı, İslâmî ilimler tarihini araştırma ve bütün dünyaya tanıtmak olarak belirlenmişti. Yazma eser eksensiz çalışma planı, kısa sürede bilimsel aletler üzerine araştırmaları kapsayacak şekilde genişletildi. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında fizikçi ve bilim tarihçisi Eilhard Weidemann (ö. 1928) tarafından gerçekleştirilen İslâm medeniyetindeki bilimsel aletler ve mekanik bilgisine dair çalışmalarla bunun sonucu olarak ortaya çıkan bilimsel alet replikalarının yapımı fikri, enstitünün de temel araştırma alanlarından biri haline geldi. Böylece 1983 yılında enstitü bünyesinde bir de bilimsel aletler müzesi kuruldu. 2000'lere kadar sürdürülen faaliyetler çerçevesinde İslâm medeniyetinde geliştirilmiş ya da icat edilmiş 800 civarında bilim ve teknik aletin replikası yapılarak müzede sergilenmeye başladı.

Fuat Sezgin'in kendi çalışmalarının yanında, enstitü bünyesinde 2011 yılına kadar coğrafya (316 cilt), felsefe (120 cilt), matematik ve astronomi (111

cilt), tıp (101 cilt), Batı seyahatnamelerinde İslâm dünyası (79 cilt), nümismatik (56 cilt), mimari (16 cilt) ve çeşitli ilimler (6 cilt) ana başlıkları altında 800'den fazla ciltlik devasa bir külliyat meydana getirilmiştir. Sezgin'in editörlüğünde hazırlanan bu külliyat, yüzlerce araştırmacının ilgili konulardaki araştırmalarını ve incelemelerini ve 1000'den fazla yazma eserin tıpkı basımını içerir. Bu eserler, İslâm medeniyetindeki ilim tarihi üzerine çalışacak bir araştırmacı için gözden geçirilmesi ve incelenmesi olmazsa olmaz kaynaklar olarak günümüzde de değerini korumaktadır.

Fuat Sezgin'in 1967 yılında başladığı özgün çalışması, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, İslâm medeniyetinde faaliyet göstermiş ve eser telif etmiş bilginlerin hayatları hakkında kısa bilgi verip, eserlerinin dünya kütüphanelerindeki nüshalarının kaydını sunar. Fuat Sezgin, bunlara ek olarak ilim dallarının tarihteki yerinin iyi anlaşılabilmesi için, her ciltte ayrıntılı önsözler kaleme almış ve öne çıkan bazı bilginlerin çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu bağlamda İslâm öncesinde meydana getirilen ve İslâm düşünce tarihine öncülük eden medeniyetlerin bilgi birikimi de eserde kendine yer bulmuştur. Eserde listelenen yazma eserlerin katalog kayıtlarının önemli bir kısmının, Fuat Sezgin'in Türkistan, Hindistan, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Rusya ve Avrupa'daki kütüphaneleri bizzat ziyaret ederek incelemesi neticesinde ortaya çıkmış olması, eserin ne kadar zahmetli bir süreç içinde hazırlandığını gösterir.

Geschichte des arabischen Schrifttums, 2015 yılında yayımlanan XVII. cildi ile tamamlanmıştır. Eserin her cildi, belirli konulara tahsis edilmiştir. Buna göre I. cilt (1967) Kur'an ilimleri, hadis, tarih, fıkıh, kelâm, tasavvuf; II. cilt (1975) şiir; III. cilt (1970) tıp, eczacılık, zooloji, veterinerlik; IV. cilt (1971) simya, kimya, botanik, tarım; V. cilt (1974) matematik; VI. cilt (1978) astronomi; VII. cilt (1979) astroloji, meteoroloji ve ilgili disiplinler; VIII. cilt (1982) lügat; IX. cilt (1984) gramer; X. (2000), XI. (2000), XII. (2000) ve XIII. ciltler (2007) matematiksel coğrafya ve haritacılık; XIV. (2010) ve XV. ciltler (2010) etnoloji, şehir ve bölge coğrafyası; XVI. (2015) ve XVII. ciltler (2015) dinî literatür konularındadır. Eser, ilk amacına uygun şekilde, Carl Brockelmann'ın yazma eserler listesindeki eksikleri gidererek daha önce duyulmamış ya da içeriği bilinmeyen birçok eserin bibliyografik bilgisini ilk defa araştırmacılara tanıtmaktadır.

Fuat Sezgin, GAS üzerine süren çalışmalarının yanında, enstitü müzesindeki bilim ve teknik aletlerinin tanıtımına da emek harcadı. Bu bağlamda ilk önce 2000 yılında müzik aletleri katalogunu, ardından 2003'te astronomi, zamanı ölçme, fizik, geometri, optik, coğrafya, kimya, denizcilik, tıp, mimarlık, savaş teknolojisi, mineraloji alanlarındaki 800 parça aletin yapımında kullanılan kaynaklardan bahseden ve İslâm medeniyetindeki bilimsel gelişimin

özetini sunan *Wissenschaft und Technik im Islam (İslâm'da Bilim ve Teknik)* adlı beş ciltlik eseri kaleme aldı. İngilizce, Fransızca ve Türkçe'ye tercüme edilen beş ciltlik eser, Türkiye'de bilim tarihine yönelik çok yavaş gelişen ilginin ivme kazanmasına sebep olmuştur. Ülkemizin ekonomik gelişime paralel olarak tarihine ve tarihte yaşadığı ihtişama yönelik tutkusu yeniden güçlenen toplumumuz, belki otuz yıldan fazla bir gecikmeyle Fuat Sezgin adını XXI. yüzyılda tanımaya başladı. Bu durum, onun özellikle bilim ve teknik aletleri konusundaki çalışmalarının Türkiye'de yaygın karşılık bulacak şekilde değerlendirilmesine imkân sağladı. Bu minvalde, restore edilen Gülhane Parkı'ndaki eski Topkapı Sarayı Has Ahırlar binalarında, 26 Mayıs 2008'de İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi açıldı. Yüzlerce replika aletin incelenebileceği müzenin oluşturduğu ilginin akademik düzeye çıkarılması amacıyla müzeye paralel olarak Fuat Sezgin'in önderliğinde Türkiye'de bir bilim tarihi enstitüsü kurulması planlanmıştır ki bu plan, 2013 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde yine Gülhane Parkı içerisinde kurulan Prof.Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Enstitüsü ile hayata geçirilmiştir. 30 Haziran 2018 tarihinde vefat eden Sezgin, İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin önünde ayrılan kısma defnedilmiştir.

Fuat Sezgin, XIX. yüzyılda başlayan ve XX. yüzyılda artan şarkiyat çalışmalarının tutarlı bir zeminde kapsamlı olarak sürdürülmesine imkân sağlayan kaynak araştırmalarının mimarlarından biri olarak önemli bir yere sahiptir. C. Brockelmann, E. Wiedemann, R.T. Gunther ve L.A. Mayer gibi İslâm dönemindeki ilmî birikimi katalog çalışmalarıyla araştırmacıların ilgisine sunan şarkiyatçıların geleneğini yetmiş yıl boyunca sürdürerek XXI. yüzyıla taşıyan Fuat Sezgin'in, özellikle bilim tarihi alanındaki ilmî hareketliliğin artışında önemli payı vardır. Kaleme aldığı devasa külliyatın, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren akademide uluslararası yaygın dil olma özelliğini kaybeden Alman dilinde yazılmış olması, bu eserin hak ettiği ilgiyi görmesini ve yapıcı eleştirilerle geliştirilmesini talihsizce engellemiştir. Yine de günümüzde hem İslâm dünyasında hem de Batı'da İslâm medeniyetindeki ilmî birikime yönelik ilginin arttığını ve kapsamlı kataloglar hazırlanarak kaynakların internet üzerinden erişime açıldığını görmek sevindiricidir. Bu açık kaynaklarla birlikte, Fuat Sezgin külliyatının Türkçe'ye tercüme edilerek geç de olsa Türkiye'deki akademik çalışmalarda karşılık bulması ümit edilmektedir.

Taha Yasin Arslan, Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ORCID 0000-0003-3717-9107

DOI 10.26570/isad.514037